

”עברית בעברית”

צפורה שחורי-רובין*

הדיבור בעזרת הפעלת חושיהם. ובמילותיו: “לא מהספר ילמד קטן ראשית למודי השפה, [...] כי אם מהדבור החי. [...] רק אחרי אשר ירכשו התלמידים על ידי למוד הדבור ידיעת מלים רבות והרכבת מאמרים [משפטים] קטנים, רק אז יחלו [המורים] ללמד הקריאה והכתיבה” (ילין, 1895, עמ' 1). החידוש שהציע ילין בתחום הוראת הקריאה בעברית המותאמת לאפיוני הלומדים ומבוססת על כושר דיבורם.

ד”ר יצחק אפשטיין דבק אף הוא ב”שיטה הטבעית” המקבילה לדעתו לדרך שהתינוק לומד את לשון האם שלו בהדרכת אימו: תהליך לימוד זה הוא “טבעי” היות שהוא מתבצע ללא תכנון מוקדם של חומר הלימוד ובלי ידע פדגוגי של האם. לפיכך בלימוד הלשון יש לשים דגש על הוראת העברית לילדים הרכים באורח “טבעי”, בדומה לתהליך רכישת שפת האם. אפשטיין הוסיף כי יש ללמד את השפה מתוך התבוננות בסביבה הטבעית של הילד ולהתבסס על חושי הראייה והמישוש. שיטה זו יושמה בגני הילדים מראשית הקמתם וכללה כמה עקרונות דידקטיים המותאמים לילד בגיל הרך.

עקרונות השיטה “עברית בעברית” נוסח אפשטיין

גני הילדים נתפסו בימים ההם כ”מכינה” שיעקר ייעודה להקנות את הדיבור העברי לילדים כהכנה לקראת עלייתם לכיתה א', שבה לשון ההוראה הרשמית הייתה עברית. הגנים הוקמו “יש מאין” והתנהלו במחסור מתמיד של ציוד בסיסי ובכיתות צפופות. הגנות עבדו בלי תוכניות לימוד, בלי אמצעים דידקטיים-לימודיים ובלי ספרות ילדים בעברית. מאחר שטרם הוקמו סמינרים לגנות בארץ, מורי בתי הספר הדריכו אותן כיצד ללמד את הלשון בדרך טבעית ובלתי אמצעית. המורים, וביניהם יהודה גראזובסקי-גור, דוד ילין ויצחק אפשטיין, היו גם אלה שחיברו את הסיפורים ואת שירי הילדים העבריים הראשונים שנלמדו והושרו בגני הילדים כדי להקנות באמצעותם את הלשון. המורים היו מודעים לעובדה שכדי שהילדים ירכשו לשון תקינה, יש להציב בגנים גנות בעלות לשון רהוטה ועשירת ביטוי שתשמשנה דגם לחיקוי. היה זה התנאי היחיד שהגנות הראשונות צריכות היו לעמוד בו כדי להתקבל לעבודה בגן, והן אכן ביצעו את תפקידן ומילאו את תעודתן במסירות רבה בדברן עם הילדים רק בשפה אחת – עברית: “אך ורק בעברית, [...] ולא ישמע על פי המורות [הגנות] דבור אחר” (דיווח על גן הילדים ביפו, 1901, ארכיון החינוך היהודי, 8.25/2953).

להלן עקרונות שיטתו של אפשטיין:

1. התבוננות בסביבה הטבעית הקרובה והפעלת החושים (בעיקר ראייה ומישוש);
2. למידה בלתי אמצעית הכוללת טיולים בסביבה הטבעית שמטרתם לרכוש מושגים וידיעות מהעולם הסובב את הלומד, והם בבחינת הזדמנות טבעית להסתכלות, לשוים (מתן שמות למושגים). לשיחה ולתיאור. יתרה מזאת, על הגנות ליצור “תנאים נוחים להתפתחות ההבנה על ידי התקנת סביבה מלאה חיים, תנועה ופעולה, מרובת הגירויים, השינויים והחידושים” (אפשטיין, תר”פ, עמ' 9);
3. קישור הלימוד לתנועה ולפעילות גופנית כאמצעי יעיל לקליטת חומר הלימוד, הבנתו וזכירתו;

”עברית בעברית” היא שיטה להוראת השפה העברית כלשון חיה, שהונהגה במוסדות החינוך העבריים-הלאומיים בארץ ישראל החל בראשית העלייה הראשונה (1882–1903). שיטה זו הייתה גרסה לאומית-ציונית של “השיטה הטבעית” הבין-לאומית להוראת שפה באמצעות דיבור, קריאה וכתיבה באותה לשון, בניגוד ל”שיטת התרגום” משפה מסוימת לשפה המבוקשת, שמטרתה הבנת תוכן הטקסט. “השיטה הטבעית” שפותחה באירופה באמצע המאה התשע-עשרה התפתחה וגובשה בארץ ישראל תחת השם העברי “עברית בעברית”. המורים בבתי הספר בתקופת העלייה הראשונה היו ראשוני מיישמה, ועם הקמת גני הילדים העבריים משנת 1898 (שנת הקמתו של הגן העברי הראשון) הצטרפו אליהם הגנות והנחילו גם הן את השפה העברית בשיטה זו. שיטת “עברית בעברית” מיושמת כיום הן באולפנים להקניית העברית לעולים החדשים בארץ, הן בחינוך היהודי בתפוצות (הרמתי, תשל”ח, תשמ”ה, תשנ”ב).

אבות השיטה “עברית בעברית”

שלושה מחנכים, בלשנים ומורים ללשון העברית הם אבות השיטה “עברית בעברית”: יהודה גראזובסקי-גור (1862–1950), דוד ילין (1864–1941) וד”ר יצחק אפשטיין (1863–1943). הם היו מראשוני המורים העבריים וממעצבי החינוך העברי-הלאומי בתקופת העלייה הראשונה. שלושתם כפרו ב”שיטת התרגום” ופיתחו שיטות להוראת העברית על יסוד “השיטה הטבעית”, וכל אחד התבסס על קודמו והטביע את חותמו הדידקטי. מטרתם הייתה להקנות את הלשון העברית כלשון חיה לתלמידים במוסדות החינוך למיניהם ולהחיות את הדיבור העברי. שיטותיהם היו הראשונות שפורסמו בדפוס והופצו בקרב המורים העבריים בארץ ישראל וב”חדרים המתוקנים” באירופה¹, והן ציינו את ראשיתה של המהפכה בחינוך היהודי בהוראת עברית כלשון חיה בארץ ובתפוצות (הרמתי, תשל”ח, תשמ”ה).

המילונאי יהודה גראזובסקי-גור, שהיה הראשון שפרסם בדפוס את שיטתו, כינה אותה “שטת האם, היא השטה הטבעית בלמוד השפה”². הוא סבר שבהוראת לשון חדשה לילדים קטנים יש להקדיש את השלב הראשון רק לתרגול הדיבור בלשון הנלמדת, כדי שהדיבור ישמש בעתיד בסיס איתן ללימוד קריאה וכתיבה. ובלשונו: “התנאי הראשון וההכרחי בשטה הזאת הוא דבור בעצמו, כי המורה לא ידבר את תלמידיו אלא בשפה שהוא חפץ ללמד, כי מיום אָן תלמיד לא תשמע מפי המורה אף מלה בשפה אחרת, כי מיום בואם לבית הספר, עוד טרם ידעו את צורת האותיות, יחלו לדבר עברית” (גראזובסקי, 1895, עמ' 2).

גם דוד ילין סבר, כקודמו, שיש להמיר את “שיטת התרגום” ב”שיטה הטבעית” המחקה את דרך לימוד הדיבור בינקות ומטרתה להקנות כושר דיבור בלשון הנלמדת. יתרה מזו, ילין הדגיש כי בהוראת לשון לילדים קטנים יש קודם לכול להקנות מילים מעולמם תוך תרגול

1. “החדרים המתוקנים” הם כינוי לבתי מדרש לילדים ולעיתים גם לילדות שנלמדו בהם לימודי חול בצד לימודי קודש. הלשון העברית נלמדה בהם בשיטת “עברית בעברית”.

2. בציטוט זה ובשאר הציטוטים במאמר נוקדו מילים מסוימות כעוד לקוראים. המילים לא נוקדו במקור.

* פרופ' צפורה שחורי-רובין – היסטוריונית, בלשנית וחברת סגל המכללה האקדמית לחינוך על שם קיי בבאר שבע במשך 40 שנה עד פרישתה לגמלאות. עוסקת בחקר ההיסטוריה של החינוך, הרפואה והמגדר במאה התשע-עשרה ובמאה העשרים.

4. קביעת נושאי הלימוד וסדר הוראתם על פי הסביבה הקרובה של הילד ובהתחשב במיקום הגן (עיר, כפר, קיבוץ) ובלוח השנה;
5. לימוד באמצעות המחשה והתבססות על תחומי העניין של הילד;
6. לימוד חווייתי פעיל שיש בו עשייה, שיר, סיפור ומשחק.

יישום שיטת אפשטיין בגני הילדים

הגננות הראשונות בארץ ישראל, שהכשרתן להוראה הסתכמה בכמה חודשים של תצפיות זו בגנה של רעותה, היו בין מנחילי הלשון העברית הראשונים, והן אף נמנו עם אלה שעודדו ותבעו את התחדשותה ואת פיתוחה. על פי עקרונות השיטה של אפשטיין, הן לימדו את הלשון בדרך טבעית ובלתי אמצעית הכוללת פעילויות חברתיות חווייתיות ויצאה לטיולים בסביבה הטבעית הקרובה. הדבר הטיל עליהן אחריות גדולה ואתגר, מאחר שהיה עליהן ליצור תנאים מתאימים שיעוררו בילדים צורך לתקשר ביניהם ולהביע את רשמיהם ואת יחסם לשלל התופעות (ולדן ושחורי-רובין, 2018).

אסתר רבינוביץ, גננת ומפקחת ארצית על גני הילדים של זרם העובדים בתקופת המנדט, סיכמה את שתי הדרכים שנקטו הגננות כדי להנחיל את הלשון בהתבססן על עקרונות שיטתו של אפשטיין:

- לימוד לשון בדרך חווייתית המתבססת על ההתנסויות היומיות, מלווה בהמללה, פעולה, עשייה, שירה ומשחק, בצד ניצול התרחשויות מעניינות מחיי הגן – חיים מלאי רשמים, חוויות ואירועים המעוררים להסתכלות ולפעילות לפי יכולת הקליטה של הילד ומעשירים ומגוונים את לשונו.
- לימוד לשון באמצעות פעילויות מילוליות מתוכננות: שיר, סיפור, תמונה ומשחק, פגישה בלתי אמצעית עם תופעות ופעולות בעת העבודה בחצר, בפינת החי ובגינת הירק ושיימן תוך כדי עשייה. כמו כן לימוד בעקבות יציאה לטבע ומעקב אחר תהליכים ותופעות. גם השירים הראשונים היו מכוונים לתכלית העיקרית – הקניית ראשית הדיבור העברי: על פי רוב היה תוכנם קשור לשיום איברי הגוף ופעולותיהם, והוא לווה בתנועות גוף וידיים (רבינוביץ, תש"י).

תרומתה של שיטת אפשטיין להפצת הלשון העברית

גני הילדים תפסו אט-אט את מקומם ואת מעמדם בין מוסדות החינוך בארץ ישראל ויצרו תופעה חדשה – ילדי גן שמדברים עברית. "במשך שנה אחת קנו להם ילדי גן הילדים ערכים ומושגים, ובמשך השנה ראינו כמו עינינו את התפתחות הילדים בגופם וברוחם: הצפצוף האידישאי נעלם והעברית – נלגת אמנם – מילאה את חלל הגן", כתבה בזיכרונותיה הגננת הירושלמית צביה קטרבורסקי (קטרבורסקי, תשכ"ב, עמ' 25).

ואולם הנחלת הלשון בגנים השפיעה הרבה מעבר לשפת הילדים עצמם: הילדים הרכים שספגו את השפה בגן הביאוה לביתם, ובעקבותיהם החלו אף בני הבית לדבר עברית. אימהות תיעדו את התהליך המופלא שילדיהן שבו מן הגן והעברית בפיהם, וסיפרו שהן – בלית ברירה – נאלצו ללמוד את השפה כדי לתקשר עימם: "ילדי הצעירים דיברו בשבם מהגן רק עברית, ואנכי ניסיתי לדבר אתם גם כן בשפתנו, והצלחתי", ציינה בספרה איטה ילון, אשת דוד ילון (ילון, תשמ"ה, עמ' 81).

שיטתו של אפשטיין זכתה להצלחה מרשימה, נפוצה בגני הילדים בתקופת העלייה הראשונה והשנייה ובתקופת המנדט ואף הונהגה בגני הילדים בתפוצות. אפשטיין עצמו לא רק סיכם את עיקרי שיטתו

בספר הלימוד "עברית בעברית" שהופץ בארץ ובגולה, אלא הוא חיבר והלחין בעצמו את שירי הילדים העבריים הראשונים, הפיצם בקרב הגננות ואף ביקר בגני ילדים ובחן את דרכי יישום שיטתו על ידי הגננות ואת יכולת הילדים לקלוט בעזרתה את השפה. לדוגמה, בשנת תרס"ב (1901) הוא ביקר בגן העברי ביפו והביע את שביעות רצונו מרמת הידע של הילדים בשפה העברית: "הכל נחמד. ביחוד הגי'ת ה-ע' וה-ח' והדגשת הדגש. ולו הקנתה להם הגננת גם את הגי'ת ה-ק' וה-ת' הרפויה, היה הכל שלם ומושלם" (מז"א, אין תאריך, ארכיון החינוך היהודי, 8.35/3103).

גני הילדים מילאו את המשימות שמייסדיהם הטילו עליהם, קרי הנחילו את העברית בשיטת "עברית בעברית" בנוסח אפשטיין, התנהלו על טוהרת העברית, שימשו מפיצי הלשון העברית והיו גורם מרכזי ביצירת דור חדש דובר עברית בארץ ישראל.

מקורות

אפשטיין, י' (תר"פ). פיתוח כישרון ההבעה אצל התינוקות. גנון, ב-ג, 8-18.

גראזובסקי, י' (1895, 1 פברואר). דברים אחדים לשאלת שטת האם, היא השטה הטבעית בלמוד השפה, חלק ב'. הצבי, עמ' 2.

דיווח על גן הילדים ביפו. (1901). ארכיון החינוך היהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילון (8.25/2953). הספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי, אוניברסיטת תל אביב, ישראל.

הרמתי, ש' (תשל"ח). שלושה שקדמו לבן-יהודה. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

הרמתי, ש' (תשמ"ה). שלושה מורים ראשונים. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

הרמתי, ש' (תשנ"ב). עברית בעברית. קתדרה, 63, 166-173.

ולדן, צ' ושחורי-רובין, צ' (2018). לא מבטן אלא מגן: תרומתם של גן הילדים והגננות להפצת הלשון העברית תרנ"ט-תרצ"ו. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

ילון, א' (תשמ"ה). לצאצאי: זכרונות (כרך ב'). ירושלים: ראובן מס.

ילון, ד' (1895, 11 פברואר). ראשית לימודים. המליץ, לה, עמ' 1.

מז"א, ל' (אין תאריך). זכרונות מגן הילדים שלי. ארכיון החינוך היהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילון (8.35/3103). הספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, ישראל.

קטרבורסקי, צ' (תשכ"ב). בנתיבות הגן. תל אביב: אוצר המורה.

רבינוביץ, א' (תש"י). הלשון בגן הילדים. אורים, ז, (43), 139-147.